

DEUİFD LIX / 2024, ss. 247-282.

HADİS KAYNAKLARINDA ‘V-L-Y’ KÖKÜNÜN SEMANTİK ANALİZİ VE VELÎ-EVLİYÂ KAVRAMLARININ KULLANIMI*

Osman ORUÇHAN**

ÖZ

Bazı kavramlar, zaman içinde anlam değişikliği geçirerek yeni anlamlar kazanabilmekte, bunlar üzerine farklı anlayış ve yaşam tarzları üretilebilmektedir. Kanaatimizce, “velî/evliyâ” kavramları da tasavvuf dünyasınca başlangıçta kullanıldığı anlamın dışında yorumlanan ve bunlar üzerinden kişi kültü üretilen kavramlardan olmuştur. Bu çalışmada, söz konusu kavramların türediği “v-l-y” kökünün hicri iki, üç ve dördüncü asırlarda hadis kaynaklarında kullanıldığı anlamların tespiti amaçlanmıştır. Bu amaçla, ilgili kelime kökünden türetilen bazı kelimeler, ağırlıklı olarak hadis, kısmen de tasavvufun ilk dönem kaynakları taranmıştır. Sonuçta, “v-l-y” kelime kökünden türetilen on dokuz ayrı anlam tespit edilmiştir. Velîyullah/evliyâullah kullanımlarının bunlardan olduğu, hicrî ikinci asırda yazılanlar başta olmak üzere hadis kaynaklarının önemli bir bölümünde bu kavramlara yer verilmediği görülmüştür. Ayrıca bu kavramların en fazla zühd ve tasavvuf kaynaklarında ve kronolojik olarak artan bir şekilde yer aldığı tespit edilmiştir. Bu artışın, İslam dünyasında tasavvufi hareketlerin ortaya çıkışı ve gelişmesiyle doğru orantılı olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadis Kaynakları, Velî, Evliyâ, Tasavvuf

SEMANTIC ANALYSIS OF THE ROOT ‘V-L-Y’ IN HADITH SOURCES AND THE USE OF VELÎ-EVLİYÂ CONCEPTS

ABSTRACT

Some concepts can gain new meanings by changing their meaning over time, and different understandings and lifestyles can be produced on these. In our opinion, the concepts of "wali/awliya" have been interpreted by the world of Sufism outside the meaning in which they were originally used, and a personality cult has been created through them. In this study, it is aimed to determine the meanings of the root w-l-y", from which the concepts in question are derived, in hadith sources in the second, third and fourth centuries of Hijri. For this purpose, some

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, ooruchan@pau.edu.tr, orcid.org/0000-0002-2076-3182

Makalenin Gönderilme Tarihi : 16.10.2023

Makalenin Kabul Tarihi : 16.05.2024

words derived from the relevant word root, mainly hadith, and partly the early period sources of Sufism were scanned. As a result, nineteen different meanings derived from the word root “w-l-y” were identified. It has been observed that the usages of veliyyullah/evliyâullah are among these, and these concepts are not included in a significant part of the hadith sources, especially those written in the second century of the Hijri. In addition, it has been determined that these concepts are mostly included in ascetic and Sufi sources and in an increasing chronological order. It is thought that this increase is directly proportional to the emergence and development of Sufi movements in the Islamic world.

Keywords: Hadith, Hadith Sources, Wali, Awliya, Sufism

Giriş

Bazı kurum ve kavramların muhteva, anlam, uygulama esasları vb. konularda ortaya çıktıkları dönemdeki safiyetlerini kaybettikleri; değişim ve başkalaşım geçirdikleri görülebilmektedir. Bu makalede, İslam’ın ilk dönemlerinden itibaren değişim ve başkalaşım geçirdiğini düşündüğümüz velî ve çoğulu olan evliyâ kavramları ile bu kavramların türediği “v-l-y” kelime kökünden türemiş olan kelimeler konu edilmiştir.

Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis* isimli eserinde ulaştığı sonuçlardan birinde; “Başlangıçta bir “zühd hareketi” olarak beliren tasavvuf düşüncesi, hicrî II. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş başkalaşmaya yüz tutmuş, özünde zühdü barındırmakla birlikte, Hind, İran, Yunan ve Hıristiyan kültürlerinin etkisi altına girmiş; bu kültürlerden bir kısım dini kabuller, felsefi görüşler kuruma sızmıştır.”¹ demiştir. Kanaatimizce velî/evliyâ kavramları bu cümlede sözü edilen başkalaşmanın, üzerinde cereyan ettiği tasavvufî kavramların en önemlilerindedir. Bu kavramlar, yüzyıllar boyunca Müslümanların kültür dünyasında “Allah’ın seçkin kulları” ve hatta “insanüstü bazı yetkiler verdiği dostları” anlamında kullanılmış ve kullanılmaya devam edilmektedir. Tasavvufî çevrelerin, velî ve evliyâ kavramlarıyla bağlantılı olarak ürettiği; “ricâlullah”, “ricâlu’l-gayb”, “gavs”, “kutub”, “ahyâr”, “ârif”, “insan-ı kâmil”, “abdâl” vb. kavramlara yükledikleri anlamlar bu çerçevede örnek olarak sunulabilir.

Şûî inançlara sahip olan Müslümanlarda ise velî/evliyâ kelimeleriyle aynı kökten türetilmiş olan “velâyet” kavramı ön plandadır ve daha çok “imâmet” düşüncesi çevresinde şekillenmiştir. Şûilere göre velâyet

¹ Uysal, Muhittin. *Tasavvuf Kültüründe Hadis* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 567.

makamında olan kişiler tıpkı sûfilerde olduğu gibi kutsal bir kişiliğe sahiplerdir ve bunlar Allah'ın seçkin kulları sayılmışlardır. Meselâ Küleynî'nin (ö. 329/941) İmamiyye Şiası'nın dört temel hadis kitabının ilki olan *Usûlü'l-Kâfi*'sinin *Kitâbu'l-Hucce* bölümünde genel olarak Hz. Ali ve soyundan gelen on iki imamın Allah'ın velileri olduğu ifade edilir. Bölümün, "*İmamlar Yeryüzünün Direkleridir*" başlığı altında aktarılan bazı rivayetlerde; Hz. Peygamber'in getirdiklerine olduğu gibi imamların her birinin getirdiklerine de aynı şekilde bağlanmanın gerekli olduğu; onların, yeryüzünün sarsılmadan sağlam bir şekilde durmasını sağlayan direkleri olduğuna; Hz. Ali'nin cennet ve cehennem taksim eden kişinin kendisi olduğunu söylediğine; onun ve diğer imamların, Allah'ın kapısında oldukları Allah'ın onlara verdiklerinin başka kimseye verilmediğine dair rivayetler bulunmaktadır.² Neticede, her ne kadar Şûilerle tasavvuf çevrelerinin velâyet anlayışı birbirinin aynı olmasa da özellikle velî olarak adlandırılan kişilerin olağan üstü bazı özelliklere sahip olduklarını kabul etmeleri yönüyle benzeşmektedir.

Dini metin ve kavramların doğru değerlendirilebilmesi için onların ortaya çıktıkları kültürdeki doğuş ve gelişim süreçlerinin tespit edilmesi elzemdir. İslâm'ın temel iki kaynağından biri olan Kur'ân'da bu çalışmanın da konusu olan "velî/evliyâ" kavramlarının ve bu kavramlara mesnet teşkil eden Arapça "v-l-y" kelime kökünden türemiş olan diğer kelimelerin hangi anlamlarda kullanıldığına dair bazı akademik çalışmalar yapılmıştır.³ Ancak diğer temel kaynak olan hadisler üzerinde, bu kavramlar ile bunların kökü olan "v-l-y" kelime kökünden türetilmiş kelimelerin hangi anlamlarda kullanılmış olduğuna dair müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Konunun önemine binaen bu makalede söz konusu kelimelerin hadis kaynaklarında hangi anlamlarda ve ne yoğunlukta kullanıldığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu, aynı zamanda tarih boyunca Müslümanların kahir ekseriyetince kabul gören "velî/Allah'ın seçkin kulları/dostları"

² Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya' kub. *el-Usûlü'l-Kâfi*, thk. Muhammed Cafer Şemsüddîn, (Beyrut: Dâru't-teâruf, 1990), 1/252-254.

³ Tasavvufa dair bazı çalışmalarda velî/evliyâ kelimelerinin Kur'ân'da hangi anlamda kullanıldığına dair bazı bilgiler bulunmakla birlikte Burada konuyla ilgili müstakil çalışmalar olarak birkaç esere işaret etmekte yarar görüyoruz. a) Musa Koçar, "Kur'ân'da Velî Kavramı" *Araştırmalar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*. 5/9-10 (2003), 159-184. b) Sürmeli, Mehmet. *Kur'ân-ı Kerim'de Velâyet Kavramı* (Ankara: Kalem Yayınları, 2003). c) Tayyip Yapıcı, *Kur'ân çerçevesinde Velîlik* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007). d) İmdat Balkis, "Kur'ân'da Velî Kavramı". *Genç Mütefekkirler Dergisi*, 1/1, (Nisan 2020), 1-18.

inancının temel hadis kaynaklarındaki tarihi seyrini kısmen de olsa değerlendirilebilmesine imkân sağlayacaktır.

Çalışmamızda, ağırlıklı olarak elimizde bulunan en eski kaynakların oluşturulduğu hicrî ikinci, üçüncü ve dördüncü asırlarda kayda geçirilen hadis kaynakları esas alınmıştır. İlgili kelime ya da kavramların kullanıldığı kaynaklar kronolojik olarak verilmeye çalışılmış, bunun yanında bazen kelimenin kullanım yoğunluğuna işaret etmek amacıyla sonraki kaynaklardaki yeri de gösterilmiştir.

Son olarak, yeri geldikçe ilgili kelimelerin sözlük anlamları için ilgili kaynaklara başvurulmuştur.

1. Hadis Kaynaklarında “V-l-y” Kelime Kökünden Türetilen Kelimelerin Kullanıldığı Anlamlar

Hadis kaynaklarında velî kelimesinin, merkezde “yakınlık/yakın olmak” anlamları ve bir şekilde bu anlamla ilişkili olmak üzere pek çok farklı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Tespitlerimize göre “v-l-y” kelime kökünden türetilmiş olan kelimeler on dokuz farklı anlamda kullanılmıştır. Bu on dokuz anlam, kendi arasında sınıflandırıldığında beş temel guruba ayrılabilceği görülmüş ve aşağıda sunulan tasnif bu anlam gurupları dikkate alınarak yapılmıştır. Bu noktada belirtmelidir ki tasnif görecelidir ve bazı anlamlar birleştirilerek ya da ayrılarak farklı sınıflandırmalar yapılabilir.

1.1. İnsan İlişkilerinden Kaynaklanan Manevi Yakınlık

1.1.1. Dost/Arkadaş

Farsça’da “seven, sevgili, yâr” anlamındaki dōst kelimesinden gelen dostluk İslâmî literatürde sadâkat, uhuvvet, meveddet, sohbet gibi değişik kelimelerle ifade edilmiş, ayrıca velî ve refîk kelimeleri başka anlamları yanında “dost” mânâsında da kullanılmıştır.⁴ Velî kavramının, hadis kaynaklarındaki Allah ile insanın dostluğuna ilişkin yönü; aşağıda ayrı bir başlık altında ele alınacaktır. Burada hadis kaynaklarında insanın insanla ve diğer varlıklarla ilişkilerindeki velî (velâyet)/dostluk ve arkadaşlığın nasıl yer aldığına değinilecektir.

Velî kavramı, Kur’ân’ın indirilişiyle birlikte kabile içi dostluk, koruma, yardımlaşma ve yakınlıkları ifade etmeye devam etmekle birlikte,

⁴ Çağrıncı, Mustafa. “Dostluk”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/511.

Müslümanlar için kabile içi velilik yerine aynı dine inananların veliliğini ön plana çıkarılmıştır. el-Bakara 2/257 ve el-En'âm 6/14. âyetlerinde Müslümanlar için gerçek sığınak, yardımcı ve dostun Allah olduğuna dikkat çekilirken; et-Tevbe 9/7 ve Âli İmrân, 3/28. âyetleri de inananların birbirleri ile dayanışma, himaye ve yardımlaşma içinde olmalarına yönelik teşvikte bulunmaktadır. Bu durum elbette ki Kur'an'ın rehberliğinde risalet görevini yapan Hz. Peygamber'in sözlerine de yansımıştır. Aşağıda, "mevlâ" kelimesinin kullanım örnekleri arasında yer verdiğimiz bir rivayette Arap kabile hiyerarşisindeki konumlara işaret ederken rivayetin sonunda, soy, nesep veya kabile yakınlığı yerine *muttakî* olmayı yani bir bakıma *inanç birliği ve yakınlığı* koymuş olduğu görülmektedir.⁵ Ebû Hureyre⁶ ve Ebû Seleme'ye isnaden nakledilen ve tespit edilebildiği kadarıyla İsmâil b. Ca'fer (ö. 180/796) ve İbn Ebû Âsım'ın (ö. 287/900) eserlerinde yer alan bir başka rivayette de benzer bir duruma işaret edilmiş,⁷ bir başkasında da Hz. Peygamber, *evliyâsının/dostlarının* *muttakîler* olduğunu ifade etmiştir.⁸ Muaz b. Cebel'e dayandırılan bir rivayette de Hz. Peygamber'e yakınlık ölçüsü olarak *muttakî* olmak, Ehli Beyt'ten olmanın önüne geçirilmiştir.⁹ Bunların yanında Hz. Peygamber'in herhangi bir mümine insanlar arasında en yakını (evlâ'n-nâsi) kendisi olduğuna¹⁰ ve İsa

⁵ Ma'mer b. Râşid, Ebû 'Urve el-Basrî. *el-Câmi*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. (Pakistan: el-Meclisi'l-İlmî, 1403), 11/55. Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Basrî. *el-Müsned (el-Babrî'z-Zabbâr)*. thk. Mahfuzurrahman Zeynullah vd. (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009), 9/176; Hâkim en-Nisâbüri. *el-Müstedrek 'ala's-Sabihayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1990), 4/82.

⁶ İbn Ebû Âsım, Ömer ed-Dahhak. *es-Sünne*. thk. Muhammed Nasıruddin el-Elbânî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1400), 2/486.

⁷ İsmâil b. Cafer, *Hadîsü Ali b. Hucr es-Sa'îdî*. thk. Ömer b. Refûd b. Rafid es-Süfyânî (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1998), 286; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, 1/93.

⁸ Nuaym b. Hammad, *el-Fiten*, 1/57; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. es-Sünen. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamit (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1475), "Fiten", 1, 4242 (4/94); Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî. *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfîyâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Ilmiyye, 1409), 158.

⁹ İbn Ebû Âsım, *es-Sunne*, 1/93; 2/486.

¹⁰ Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sabih*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, t.y.) "Ferâiz", 1619, (3/1237).

b. Meryem'e dünyada da ahirette de en yakın¹¹ kendisi olduğuna dair rivayetlerde din kardeşliğine vurgu vardır.

İslam'dan önce gerek Antik Yunan'da ve gerekse Arap dünyasında, kendilerinde doğüstü varlıklarla iletişim kurabilecek güç olduğuna inanılan özellikle şair ve kâhinlerin, cin veya şeytan adı verilen görülmeyen varlıklarla da irtibat/velâyet/yakınlık kurabileceğine dair inançlar vardı.¹² Kehanet çok eski dönemlerden beri dünyanın her tarafında yaygın olarak bulunuyordu. Câhiliye Arapları'na göre dünyanın idaresinde ruhlar Tanrı'nın ortak ve yardımcıları konumunda olup saadete ulaşma veya felâketlerden korunma onların sayesinde mümkündü.¹³ Dolayısıyla Arap kültüründe insanlarla var olduğuna inanılan cin ve şeytanlar arasında yakınlık bulunduğu konusuna Hz. Peygamber'in bigâne kalması düşünülemezdi. Nitekim bir rivayete göre Hz. Peygamber'e kâhinlerin değeri sorulduğunda onların önemsiz olduğunu söylemiş, onların aktardığı sözlerin cinin gizlice dinleyip *arkadaşının/veliyehü* kulağına fısıldadığı sözler olduğunu ancak onların aktardığı bilgilerin çok azının doğru olduğuna işaret etmiştir.¹⁴

Hadis kaynaklarında *Allah evliyâsı/dostları* ile *şeytan evliyâsı/dostları* ifadelerinin aynı rivayet içinde anıldığı olmuş bunların birbirine zıt konumlarına dair tavsifler yer almıştır. İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) alıntılacağı bir rivayette, “*Şeytanın evliyâsı/dostları onu; Yahudi ve Hıristiyanları evliyâ/dost edinenler de onları takip ederek cehennem gittikten sonra biz kalırız (...)*”¹⁵ sözleri geçer. İbn Hıbbân (ö. 354/965), bu olayın bir benzerini senetli bir rivayet olarak “*Ardından şeytanın evliyâsı/dostları*

¹¹ Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd. *el-Müsned*. thk. Muhammed Abdulmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999), 4/301; Abdürrezzâk b. Hemmam Ebû Bekir es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habiburrahman A'zamî (Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1983), 7/499; İshâk b. Râhûye, Ebû Ya'kûb el-Hanzalî. *el-Müsned*. thk. Abdulğafûr b. Abdülhak el-Belûşî, 5 Cilt. (Medîne: Mektebetü'l-İmân, 1412/1991), 1/124.

¹² Abdullah Akçay, “İslam Öncesi Arap ve Antik Yunan'da Vahyin Şiir ve Kehânetle İlişkinine Dair”, *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 12 (Aralık 2022): 38-67, 40-49.

¹³ Harman, Ömer Faruk. “Kâhin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/170.

¹⁴ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/210.

¹⁵ İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak. *Kitâbu't-Tevhîd ve İsbâtu Sefâti'r-Rabb*, thk. Abdülaziz b. İbrahim eş-Şehvân (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1414/1994), 2/428.

şeytanı takip eder.”¹⁶ ifadelerini nakletmiştir. “Şeytanın evliyâsı” tamlamasının kullanıldığı bazı rivayetler önceki kaynaklarda bulunmamasına karşın hicrî IV. ve V. asırlarda yazılan Taberânî (ö. 360/971)¹⁷ ve Kudâî'nin (ö. 454/1062)¹⁸ bazı eserlerinde yer almıştır.

1.1.2. Yakın Akraba

Kabile yaşantısının bir gereği olarak Hz. Peygamber'in yaşadığı dönem ve öncesinde her bir fert, genel olarak bir kabile içinde yer alan ailelerde yaşamaktaydı. Herhangi bir ferdin, söz konusu dönem ve coğrafyada bir kabilenin ve daha dar anlamda bir ailenin himaye ve koruması olmaksızın hayatını güven içinde sürdürmesi oldukça zordu. Bunun yansımaları olarak kaynaklarımızda kabile ve aile ilişkilerindeki gerek akrabalık gerekse kabile üyeliği bağlamında bir yakınlık ve himayenin ifadesi olarak en çok kullanılan kelime “velî”dir. Bu kullanımlarda velînin, özellikle bir kızın ya da kadının evliliğindeki rolüne ilişkin kullanımların yoğunluğu dikkat çekmektedir. İmam Mâlik, nikâhta kadının velîlerini; babası, erkek kardeşi, amcaoğlu, mevlâsı ya da aşiretten biri şeklinde sıralamaktadır.¹⁹ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) da benzer bir sıralama yapar.²⁰ Hadis kaynaklarında velâyet yetkisinin; nikâh, miras, diyet, aile üyelerini koruma gibi amaçlarla bir akrabaları tarafından kullanıldığına dair rivayetler bulunmaktadır. Dîpnotta künyeleri verilen pek çok hadis kaynağında “velî”, “mevlâ” ve “evliyâ” şeklinde isim formlarıyla kullanılan rivayetleri görülebilir.²¹ İlâveten, yetimlerin bakımını üstlenen

¹⁶ İbn Hıbbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî. *el-İhsân fî Takerîbi Sahîbi İbn Hıbbân*. thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 2/58; 10/500.

¹⁷ Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-Ersat*. thk. Târik b. İvadullah-Abdülmuhsin b. İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-Haremeyn, t.y.), 4/253.

¹⁸ Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme. *Müsnedü's-Şîbâb*. thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1986), 2/125.

¹⁹ Mâlik, *el-Muvatta'*, “Ferâiz”, 1922 (3/753).

²⁰ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî. Garîbu'l-Hadis, thk. Muhammed Abdulmuîd Han (Haydarâbâd: Matbaatu Dairetu'l-Maârif el-Osmaniyye, 1384/1964), 3/141.

²¹ Bunlar için bkz. Mâlik, *el-Muvatta'*, “Ferâiz”, 1915 (3/749); İsmail b. Cafer, *Hadîsu Ali b. Hücr*, 524, 526; Ebû Yusuf, *el-Asâr*, 156; Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Müsned*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1400, 198; Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/168, 182, 287; Abdurrezzak, *el-Musannef*, 6/195, 198, 248; 7/345; 9/273, 275, 408, 418, 485, 486; 10/13, 39, 353; Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, 1/181; İbn Ebî, Şeybe, *el-Musannef*, 3/458; 5/385, 390, 416, 418, 436, 463; 6/233, 366, 368, 369, 372; İbn Hanbel, *el-Müsned*,

kişileri ifade etmek üzere; “vâlî'l-yetîm” ile “veliyyu'l-yetîm/yetîme” tamlamaları hadis kaynaklarında çok miktarda yer almıştır.²²

1.1.3. Kabile Üyeleri: Mevlâ/Mevâli

Hz. Peygamber'in yaşadığı coğrafyada kabile, sosyolojik bir yapı olarak oldukça önem arz etmektedir. Câbirî'nin ifadesiyle Hz. Peygamber'in risaleti boyunca hem Mekke'de hem de Medine'de kabilenin etkisi, yani dayanışması, yardımlaşması vb. tabii ve fitrî bir olguydu; yani bunu, “kabile”den bir kabile oluşturan her şey harekete geçiriyordu ki bu, soyca “yakınlık” ile bu anlamdaki velâ, hılf ve civar idi.²³ İslâm öncesi dönemde Arap kabileleri içinde sosyolojik bir hiyerarşi bulunmakta; bu hiyerarşide en üstte hürler, ortada âzat edilmiş köleler, akrabalık ya da dostluk sözleşmesi yapılanlar, kabileye sığınanlar ile evlatlıklar, alt tabakada da köleler yer almaktaydı. Kabile bağları, İslam öncesi Arap kültüründe etkili olduğu gibi İslâmî dönemde de etkisini yüzyıllarca sürdürmüştür.

Söz konusu hiyerarşinin en önemli kurumlarından biri velâyet idi. Bunun bir parçası olan “mevlâ ve çoğulu mevâlî” kelimeleri, hem azat eden sahip/efendi hem de azat edilen abd/köle anlamında kullanılmıştır. Mevlâ kelimesi sözlükte “yakınlık” anlamındaki “vely” kökünden türeyen ve “yardım etmek, yardımlaşmak; sadakat ve tasarruf” anlamına gelen velâ kelimesinin ismi mef'ûlüdür ve âzatlardan veya muvâlât sözleşmesinden doğan hükmi akrabalık bağına ifade eder.²⁴ Ezherî (ö. 370/980) de, Arabın örfünde “veli” ile “mevlâ” kelimelerinin aynı anlamda kullanıldığını ifade

2/71, 262, 269, 434; 3/377, 5/353; 4/58; 32/29; 33/153; Dârimî, “Hudûd”, 17, 2370 (3/1498), “Diyât”, 8, 2404 (3/1524) ; Müslim, “Nikâh”, 1420 (2/1037); “Kasâme”, 1680 (3/1308); “Hudûd”, 1696 (3/1324); İbn Mâce, “Keffârât”, 19, 2133 (1/689); “Diyât”, 34, 2690 (2/897); Ebû Dâvûd, “Diyât”, 4, 4506 (4/173); Tirmizî, “Diyât”, 1, 1387 (3/63); Bezzâr, *el-Müsned*, 10/212; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/439, 442; Tahâvî, Ahmed b. Muhammed. *Şerhu müşkilü'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 1/376; 14/420.

²² Örneklerden bazıları için bkz. Abdurrezzak, *el-Musannef*, 6/100; 7/370; 10/333; Humeydî, *el-Müsned*, 1/201; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/461; İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, 2/582, 583; Müslim, “Tefsîr”, 3019 (4/2316); Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 8, 2872 (3/115).

²³ Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap-İslam Siyasal Akl.* çev: Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi, 2001), 99.

²⁴ Özen, “*Velâ*”, 43/11.

etmiştir.²⁵ Mevlâ kelimesinin, hem velî hem de mevlâ için kullanılması bunun bir ifadesidir.

Hadis kaynaklarında “mevlâ” (ve çoğulu “mevâlî”) kelimesi özellikle kişi adlarında birinin efendisi, azatlı kölesi, ya da sözleşmelisi olduğunun ifadesi olarak çok miktarda kullanılmıştır. Aşağıda *mevlâ* ve *mevâlî* kelimelerinin bu ve bunun dışındaki kullanımlarına bazı örnekler verilecektir.

Hiz. Peygamber Kureys’in mescitte toplaması emrini verir. Herkes toplanınca aralarında başkalarının bulunup bulunmadığını sorar. Onlar: “Hayır, ancak kız kardeşlerimizin oğulları veya haliflerimiz ya da *mevlâ* (larımız) hariç.” derler. Hiz. Peygamber: “Kız kardeşlerimizin oğulları, haliflerimiz ve *mevâlîmiz* bizdendir.” der.²⁶ Zübeyr b. el-Avvâm, bir köle satın alarak âzat ettiği kölenin, hür bir kadından olan oğulları için; “Onlar benim *mevâlîm*dir.” der. Annelerinin *mevâlîsi* de onların kendilerinin *mevâlîsi* olduğunu iddia ederler. Anlaşamazlar ve Hiz. Osman’a giderler. O da onların “*velâ*’sının Zübeyr’e verilmesine hükmeder.²⁷ Urve b. İyâz’ın anlattığına göre o, Ömer b. Abdulaziz’e uğradığında yanına bir adam gelerek; “Bir adam –ki o filanın kölesidir- *mevlâmız* olan bir kadınla evlenmiş ve ondan çocukları olmuş, sonra filan kişi onu satın alıp âzat etmiş. Bu adam, bizim *mevâlîmizin velâ*’sının kendisinde olduğunu zannetmekte.” der. Ömer; “Doğru söylüyor *velâ* onlara aittir.” şeklinde cevap verir.²⁸

İslam öncesi dönemde azat edilen köleler ile sözleşmeli olarak kabiledede bulunanlar her ne kadar köle statüsünde olmasalar da kabilenin hür üyelerinin sahip olduğu birtakım haklardan mahrum oldukları gibi, sözleşmelilerine ya da eski efendilerine *velâ* bağı ile bağlılıkları sürmekteydi. Bu gelenek Hiz. Peygamber zamanında da sürmüş görünmektedir. Zira aşağıdaki rivayetlerde de görüleceği üzere *velâ* hakkına dikkat çeken rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden, kendi efendisinden başkasının *mevlâ* edinilmesinin bizzat bu kavram kullanılarak yasaklandığı anlaşılmaktadır. Hiz. Peygamber’in şöyle dediği nakledilir:

²⁵ Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-Lüga*. thk. Muhammed İvâd Mur‘ib (Beyrut: Dâru İhyâ’it-Türâsî'l-‘Arabî, 2001), 15/323.

²⁶ Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi*, 11/55; Bezzâr, *el-Müsned*, 9/176; Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 4/82.

²⁷ Mâlik, *el-Muwatta’*, “Atâka ve'l-Velâ”, 2899 (5/1138).

²⁸ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 9/43.

“Kim kendi *mevalisinden* başka bir *mevlâ* edinirse Allah’ın, meleklerin ve insanların laneti onun üzerine olsun. Allah ondan ne bir takas (bir farz ibadet/başka bir kazanç/tövbe) ne de bir karşılık (bir nafile ibadet/fidyeye vb.) kabul etmez.”²⁹ Buna benzer bir beddua başka kaynaklarda da yer alır.³⁰

1.1.4. Bir Konuda Daha Layık Olmak veya Daha Fazla Hak Sahibi Olmak

Kaynaklarımızda, sözlük anlamında olduğu üzere kelimenin “*evlâ*” şeklindeki formu, bir şeyin diğerlerine veya kişinin bir başkasına göre daha yakın, daha üstün, daha layık ve daha fazla hak sahibi olduğunu anlatmak için kullanılmıştır. “*Evlâ*” kelimesinin hadis kaynaklarındaki kullanımlarıyla ilgili olarak aşağıda bazı örnekler sunulacaktır.

İbn Mes’ûd, özel hizmetinde kullanmak üzere cariyesini satın almak ister. Eşi, onu satmak istediğinde sadece kendisine satması şartıyla ona satabileceğini; zira onu satın almada en fazla hak sahibi olanın (*evlâ*) kendisi olduğunu söylemiştir.³¹ Hz. Peygamber’e, kendisine iyi davranmaya en fazla layık olanın (*evlâ*) kim olduğunu sorduğunda; “Annendir.”³² buyurmuştur. Hz. Peygamber Kureys’e, Mekke’nin yönetimi konusunda daha fazla hak sahibi (*evlâ*) olduklarını, bunu hak ve adaletle yapmaları gerektiğini söylemiştir.³³ Hz. Peygamber; “Allah’ın kitabına göre ben müminlere insanlara en yakın (*evlâ’n-nâs*) olanım. Kim bir borç ya da malı mülkü olmayan aile bırakırsa bana haber verin; onun *velîsi* benim.”³⁴ buyurmuştur. Hz. Ömer, hanımı ölünce akrabalarına; “Ben, yaşadığı sürece ona yakın (*evlâ*) idim. Ama şimdi siz ona yakınsınız (*evlâ*).”³⁵ demiştir. Hz. Ali; “Eğer din rey ile olacak olsaydı, ayak tabanları mesh edilmeye üstünden daha layık ve üstün (*evlâ*) olurdu.”³⁶ demiştir. Miras

²⁹ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 9/49; Şâfî, *el-Müsned*, 198; Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/194; Abdurrezzak, *el-Musannef*, 9/47; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 29/212; Buhârî, “Cizye”, 9, 3172 (4/100); Müslim, “Hacc”, 1370 (2/999).

³⁰ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 9/48, 263; 10/206, 207.

³¹ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 8/56.

³² Humeydî, *el-Müsned*, 2/270.

³³ Şâfî, *el-Müsned*, 278.

³⁴ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 8/291; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 13/537. Rivayetin farklı bir tariki için bkz: Buhârî, “Tefsîr”, 33, 4781 (6/116).

³⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/456.

³⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/165.

paylaşımının konu edildiği bir rivayette “evlâ” kelimesi iki mirasçidan pay almaya hangisinin daha yakın ve hak sahibi olduğunu ifade etmek üzere defalarca kullanılmıştır.³⁷

1.2.Yöneticilik

1.2.1. Yöneticilik (Görev Üstlenmek, Yönetici Atamak/Atanmak)

Hadislerin kaynaklara geçtiği döneme kadar Müslümanların yaşadığı bazı önemli krizlerden biri devlet yöneticisinin kim olduğu veya olacağı meselesidir. Bu yöneticilere itaat ya da isyan meselesi de yaşanan siyasi olayların bir parçası olarak hep göz önünde olmuştur. Bu durum hadis kaynaklarında velî kelimesi ve türevlerinin bu anlamda çok miktarda kullanılmasına yol açmış görünmektedir. Devlet yöneticileri yanında, bu yöneticilerin devlet işlerinin idare edilmesi amacıyla pek çok alt yöneticiye resmi görev vermeleri veya bazı kişilerin kendilerine verilen görevleri üstlenmeleri, söz konusu kaynaklarda “v-l-y” kelime kökünden türetilen kelimelerle yer almıştır. Bu kapsamda resmi idarecilik görevi alma ya da verme ile ilgili olarak “velîye”, “vellâ”, “tevellâ” ve “tetevellâ” şeklindeki fiiller ile bunların fail, mef'ûl, malum, meçhul vb. formlarıyla kullanılmıştır. Rivayetlerdeki kullanımları açısından velîye kelimesi ile mezîd formları arasında ciddi anlam farkları da görülmemektedir. Durumun, sözlük yazarları açısından da farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Meselâ Ezherî (ö. 370/980), *velîye* fiilinin türevlerinden *velleytu* ve *tevelleytu* kelimelerinin aynı manada olduğunu ifade eder.³⁸ Hadis kaynaklarında kelimenin her iki anlamda da kullanıldığı pek çok rivayeti görmek mümkündür. Yöneticiliği üstlenme ya da yöneticilik görevi verme, sadece vali ve devlet başkanı olarak değil, bunun yanında yargı, vergi toplama âmirliği ya da komutanlık gibi önemli resmi yöneticilik görevlerini ifade etmek amacıyla da kullanılmıştır.

Devlet yöneticiliğine getirilme ya da bu görevi üstlenme konuları, velîye kelimesi ve türevlerinin en çok kullanıldığı alanlardan biridir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir'in devlet yönetimine

³⁷ Mâlik, *el-Muwatta'*, “Ferâiz”, 1885 (3/738).

³⁸ Ezherî, *Tebzîbu'l-Luga*, 15/324.

getirilmesi “*velîye*”³⁹ kelimesiyle ifade edilmiştir. Hz. Ömer,⁴⁰ Hz. Ali⁴¹ ve Abdullah b. ez-Zübeyr’in⁴² devlet yöneticiliğine getirilişleri de yine “*velîye*” kelimesiyle ifade edildiği olmuştur.

Bazı rivayetlerde devlet başkanı “*velîyyü’l-emr/işleri yöneten*” şeklinde bir tamlama ile ifade edilmiştir.⁴³ Bu tamlama, Hz. Fatıma’nın, Hz. Peygamber’in vefatı üzerine, onun halifesi olarak görev alan Hz. Ebû Bekir ile yaşadığı miras tartışmasının bulunduğu bir rivayetin sonunda,⁴⁴ Ebû Kuhâfe’nin, Hz. Peygamber’in vefatından sonra yönetimi kimin üstleneceği konusunda sorduğu soruda kullanılmıştır.⁴⁵

Bazı rivayetlerde “*velîye*” kelimesi yerine aynı anlamda olmak üzere “*vellâ*” ve türevlerinin kullanıldığını görmekteyiz. Hasan b. Ali’nin, yönetici oluncaya kadar o minberdeyken Mervan’a, hem de yüzüne karşı sövdüğünün⁴⁶ aktarılışında yönetici olma “*hattâ tevellâ*” ile ifade edilmiştir. “*Vellâ*” fiili, Hz. Ömer’in, hilafeti üstlenmiş olduğu bilgisini ifade etmek üzere kullanılmıştır.⁴⁷ İbn Sîrîn⁴⁸ ile Amir b. Kays’a⁴⁹ ait bazı sözlerde; Hz. Peygamber’e isnaden nakledilen, “Allah bir kavmin hayrını dilerse onların *başına* yumuşak huylu birini *geçirir* (*vellâ*). (...) Allah bir kavmin kötülüğünü dilerse şerhlerini *yönetime getirir* (*vellâ*).”⁵⁰ sözünde; Hz. Ömer’e ait olarak nakledilen; “Eğer bu görevi (hilafeti) Osman’a verirsem (lev velleytuhâ), Âl-i Ebû Muayt’ı halkın boynuna yükler.”⁵¹ ya da

³⁹ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 5/454.

⁴⁰ Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi*, 11/262.

⁴¹ Nuaym b. Hammad, *el-Fiten*, 1/186.

⁴² İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, 3/651; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/270.

⁴³ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 17/301.

⁴⁴ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 1/205; Ebû Dâvûd, “Harâc”, 17-18, 2975 (3/144).

⁴⁵ Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk. *Abbâru Mekte fi Kadîmi’d-Debri ve Hadîsîhi*. thk. Abdülmelik Abdullah Dehîş (Beyrut: Dâru Hıdır, 1414), 3/81. Bu son cümle farklı bir rivayet içinde Taberani tarafından da alıntılanmıştır. Rivayet için bkz. Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, 3/202.

⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/152.

⁴⁷ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 5, 1425 (2/63); Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 3/36. (No: 2290)

⁴⁸ Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi*, 11/330.

⁴⁹ Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi*, 11/335.

⁵⁰ Ebû Yûsuf, Ya’kûb b. İbrahim. *Kitâbü’l-Âsâr*, thk. Ebû’l-Vefâ, (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, t.y.) 214.

⁵¹ Ebû Yusuf, *el-Âsâr*, 217.

“...yüzüğü eşinin parmağına takardı.”⁵² sözlerinde yine “vellâ” fiiline ait formlar kullanılmıştır.

Bazı rivayetlerde devlet başkanı olarak görevlendirilme, “vellâ” kelimesinin meçhul formu olan “vüllîye” kelimesi ile ifade edilmiştir. Hz. Osman’ın⁵³ ve Hz. Ebû Bekir’in, halife olarak görevlendirilişi⁵⁴ ile Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye söylediği; “Eğer benden sonra yönetici olarak görevlendirilersen Necdân halkını Arap yarımadasından çıkar.”⁵⁵ sözlerindeki yönetici olarak görevlendirilmeler “vüllîye” kelimesiyle ifade edilmiştir. İbn Abbas, yaralandığında Hz. Ömer’in yanına girerek söylediği; “Yönetimin (vilayetuke) adildir.”(...) “Yönetime getirildin (vüllîte) ve senin yönetimin (vilayetuke) konusunda iki kişi bile ihtilaf etmemiş/karşı çıkmamıştır.”⁵⁶ şeklindeki sözler de bunun örneklerinden bazılarıdır.

Aşağıdaki örnekler, mezkûr kaynaklarda “veliye” kelimesinin, *vali* olarak görevlendirmeyi veya görevlendirilmeyi ifade etmek amacıyla kullanılmasına dairdir. Halka iyi davranmayan yöneticilerle mücadele edilmesi konusunu soranlara Hz. Peygamber’in; “Sizinle birlikte beş vakit namazı kıydıkları sürece asla (onlara karşı çıkmayın)! Bir *vali*, *göreve getirildikten* sonra Allah’a karşı isyan halinde görülürse, onun bu isyan davranışını hoş görmesin. Ancak ona itaatten de asla el çekmesin.” şeklinde verdiği cevapta⁵⁷ ve Huzeife b. Yemân’ın (Yemen’e)⁵⁸ ve Yezid b. Muhelleb’in Irak’a vali olarak görevlendirilmeleri⁵⁹ ifade edilirken “veliye” kelimesi kullanılmıştır.

Bir nevi yönetim işi olan kadı/yargıç olarak görevlendirmeyi ya da görevlendirilmeyi ifade etmek üzere yine “*veliye*” veya “*vellâ*” kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; “Kim yargıç olarak görevlendirilirse/görev alırsa bıçaksız boğazlanır.”⁶⁰ rivayetinde; Şerîk b. Abdullah’ın (ö. 177/794) kadı olarak görevlendirilmesiyle ilintilendirilen

⁵² Abdurrezzak, *el-Musannef*, 5/448.

⁵³ Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi*, 11/440; Abdurrezzak, *el-Musannef*, 5/479.

⁵⁴ Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi*, 11/336.

⁵⁵ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 10/361.

⁵⁶ Ebû Yusuf, *el-Âsâr*, 207.

⁵⁷ Nuaym b. Hammad, *el-Fiten*, 1/151.

⁵⁸ Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi*, 11/450.

⁵⁹ Said b. Mansur, *es-Sünen*, 1/315.

⁶⁰ Ebû Dâvûd, “Kadâ”, 1, 3571 (3/217).

bir durumun ifadesinde⁶¹ “veliye”; yine halife Ebû Ca’fer’in kendisine Şerîk’e bu görevi verirken⁶² ve Mansûr b. Mu’temir’in yargıda iş başına getirilmesi ile ilgili olarak da⁶³ “vellâ” kelimesinin ilgili formları; Muharib b. Disâr, tarafından kadı olarak görevlendirildiği ifade edilirken “vüllitü” şeklinde meçhul formu kullanılmıştır.”⁶⁴

Bir grup askere ya da bir orduya komutanlık yapmak da yöneticilik görevi olduğu için hadis kaynaklarında bunları atamakla ilgili olarak yine “veliye” kelimesi kullanılmıştır. Mesela Ebû Bekre’den nakledilen meşhur rivayette, Müslümanlara yenilen ordunun başına bir kadının geçirilmiş olması⁶⁵ “veliye” kelimesiyle ifade edilmiştir.

Hz. Peygamber’e ait olarak nakledilen; “Kim bir *işin* yönetimini alırsa ve evli değilse evlensin, hizmetçisi yoksa hizmetçi edinsin, evi yoksa ev, bineği yoksa binek edinsin.”⁶⁶ sözlerinde vergi memuru olarak görev almak “veliye” kelimesi ile ifade edilir. Zekât toplamak üzere görevlendirdiği İbnü’l-Lütbiyye geri döndüğünde, topladıklarının bir bölümünün kendisine hediye edilenler olduğunu söylemesi üzerine halka hitabden Hz. Peygamber’in sarf ettiği; “Birilerine ne oluyor! Biz, *Allah’ın bize verdiği bir işi/görevi (vellâna’llah) ona veriyoruz/nuvellîbi*; sonra biri geliyor; “Bu sizin, bu da bana hediye edilenler diyor. Doğru söylüyorsa, babasının ya da anasının evinde otursaydı, bu hediyeler ona gelseydi de (görseydik).”⁶⁷ ifadelerinde ve Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin, amcaoğullarından ikisi ile birlikte onlara yöneticilik/iş istemek üzere Hz. Peygamber’e gittiklerinde onlara verdiği; “Biz bu işi isteyene ya da ona hırslı olana vermeyiz (*la nuvellîbi*)”⁶⁸ cevabında yine vellâ kelimesinin formları kullanılmıştır.

⁶¹ İbnü’l- Ca’d, Ebü’l-Hasen Alî b. el-Ca’d el-Cevherî. *el-Müsned*. thk. ‘Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410/1990), 351.

⁶² İbnü’l- Ca’d, *el-Müsned*, 352.

⁶³ İbnü’l- Ca’d, *el-Müsned*, 142.

⁶⁴ İbnü’l- Ca’d, *el-Müsned*, 118.

⁶⁵ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 34/106.

⁶⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 29/546.

⁶⁷ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 4/54; İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, 4/444.

⁶⁸ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, 4/419; Buhârî, “Ahkâm”, 6, 7149 (9/64).

1.2.2. Bir İşi Üstlenmek ya da Bir İş İçin Görevlendirilmek

“Veliye” kelimesi ve türevleri, bir yakının ya da kabile üyesinin işlerini üstlenmek, herhangi birine yardımcı olmak amacıyla; bir işinin takibini yapmak gibi ferdî görevler için de kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'in kefenlenmesi ve defin faaliyetlerini, isimleri sayılan dört kişinin;⁶⁹ İbn Abbas'ın defin işlemlerini Muhammed b. el-Hanefiyye'nin⁷⁰ üstlendiğine dair rivayetlerle, İbn Sîrîn'in, “Söylenirdi ki...” kaydıyla naklettiği; “Kim bir kardeşinin (cenaze) işlerini üstlenirse kefenini güzel yapsın.”⁷¹ sözlerindeki cenaze işlemlerinin üstlenilmesi “veliye” kelimesi kullanılmıştır. Ölmek üzere olan bir Yahudi genç Hz. Peygamber'in talebiyle Müslüman olup hemen ardından ölür. Yakınları olan Yahudiler, onun cenaze törenini yapmak isterler. Bu durum da “*tehiyebn*”⁷² kelimesiyle ifade edilmiştir.

Aynı şekilde Hz. Aişe'ye isnaden nakledilen “Kim bir şeyi veya ameli üstlenirse Allah onun hayırlı olmasını diler. (...)”⁷³; Hz. Ömer'e Hayber'de bir arazi düşer Hz. Peygamber'den tavsiye ister. O da; “Onu yönetenin, ondan maruf ölçüde yemesinde bir günah yoktur.”⁷⁴; Hz. Peygamber'in; “Allahım! Kim ümmetimin bir işini üstlenir de onlara rıfk/merhametli davranırsa (...)”⁷⁵ ve “Hizmetçiniz size (hazırladığı) yemekle gelirse onu da (sofranıza) oturtun. Zira o, yemeğin sıcaklığına, meşakkatine, dumanına ve saklanmasıyla eşlik etmiştir. (...)”⁷⁶ şeklindeki rivayetlerde yönetme ve bir işin idaresi “veliye” kelimesiyle ifade edilmiştir.

Hz. Peygamber'in Ebû Zerr'e; “Yetim malının idaresini üstlenme (*lâ tevelleyenne*)!⁷⁷ ya da “*lâ tetevelleyenne*” İki kişiyi bile yönetme!”⁷⁸; Ka'be'nin

⁶⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/15.

⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/24.

⁷¹ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 3/431.

⁷² Abdurrezzak, *el-Musannef*, 6/34; 10/315.

⁷³ İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, 2/415.

⁷⁴ İbn Mâce, “Sadakât”, 4, 2396 (2/801).

⁷⁵ Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Hasan 'Abdülmün'im Şelebî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 8/142.

⁷⁶ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*, 10/421.

⁷⁷ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 35/445.

⁷⁸ Bezzâr, *el-Müsned*, 9/435; İbn Hibbân, *es-Sabîh*, 12/375.

yönetimi ile ilgili olarak Abdumenaf Oğullarına; “Eğer bu işin/yönetimin başına geçirilirseniz (*vi'llîtum*) kimsenin bu beyti tavaf etmesine engel olmayın.”⁷⁹; ölçü ve tartı görevlilerine; “Sizler öyle iki işe *görevlendirildiniz* (*vi'llîtum*) ki bu yüzden sizden önceki toplumlar helak oldu.”⁸⁰ dediğine dair rivayetlerde görüldüğü üzere “vellâ” ve “tetevellâ” fiilleri kullanılmıştır.

Hız. Ali, kendisini yaralayan İbn Mulcem'in yakalanmasının akabinde ona yiyecek ve içecek vermelerini, iyi davranmalarını zira yaşarsa, kan davasını bizzat kendisinin takip edeceğini/cezasını bizzat kendisinin vereceğini “*fe ene veliyyu demî*”⁸¹ sözleriyle ifade etmiştir.

İfk hadisesinin gündem olduğu 24. Nûr Suresinin 11. âyetiyle ilgili olarak Hız. Aişe'nin: “Bu âyetler (ıfk hadisesinin) günahını yüklenen/sorumluluğunu üstlenen (tevellâ), evinde (ehli ifki) toplayan Abdullah b. Ubey b. Selul hakkında idi.”⁸² dediği nakledilir. Bu olay farklı rivayetlerde⁸³ yine “tevellâ” kelimesiyle dile getirilmiştir.

1.2.3. Bir Malın/Hakkın Yönetimini Almak ya da Vermek

Bir malın veya mülkün yönetiminin ya da bir yetkinin birine verilmesinde, yine “vellâ” ve “tevellâ” kelimeleri kullanılmıştır. Meselâ Abdullah b. Amr b. el-As'ın sözleri olarak aktarılan bir rivayette, Ahirette ümmetin fukarası ve miskinlerinin, Allah'ın; “Neyiniz var?” sorusuna; “Rabbimiz! Sen de biliyorsun ki, bizler belalarla sırandık, sabrettik, başkalarına ise mallar ve *yetkiler verdin* (velleyte)” cevabını verir.⁸⁴ Bu kelimenin, İbn Abbas ve Hız. Ali'nin, evlilikte ayrılık ve cima *hakkını* kadına veren erkeğin durumunu soranlara verdikleri⁸⁵ cevapta da yer aldığı görülmektedir.

Müslim b. Yesâr'ın sözleri olarak nakledilen uzunca bir rivayette ahirette Allah, dünyada iken kör sağır ve dilsiz olarak doğmuş ve yaşamış

⁷⁹ Humeydî, *el-Müsned*, 1/478.

⁸⁰ Tirmizî, “Büyü”, 9, 1217 (2/512)

⁸¹ Şâfî, *el-Müsned*, 313.

⁸² İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, 2/559.

⁸³ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 5/410; İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, 2/516; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 42/406; Buhârî, “Şehâdât”, 15, 2661 (3/173); Müslim, “Tevbe”, 2770 (4/2129)

⁸⁴ İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdurrahman Abdullah. *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâik*, thk. Habiburrahman A'zamî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.), 1/226.

⁸⁵ Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, 1/213; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/21.

olan birini, kendisine *verilen nimetler* ile amel edip etmediği konusunda sorguya çekmekte; o da kendisine görme, işitme ve konuşma gibi nimetlerin verilmediğini ifade etmektedir. Allah da ondan emrine itaat ederek cehenneme girmesini istemektedir.⁸⁶ Bu rivayette “*verdiği nimetler*” olarak çevirdiğimiz sözler “*vüllite*” kelimesiyle yer almıştır.

Bir rivayete göre Abbas b. Abdulmuttalib, Hz. Ali, Zeyd b. Harise ve kızı Fatıma Hz. Peygamber’e giderek sırayla talepte bulunurlar. Hz. Peygamber de olumlu karşıladi. Üçüncü olarak Hz. Ali söze girerek: “Allah’ın kitabında bize verdiği bu beşte birlik hakkı veriniz (tevellîni).” der. Ardından Hz. Peygamber’in de bu payı kendisine verdiği, “*vellânihi*” kelimesiyle ifade edilir.⁸⁷ İbn Abbas’tan gelen bir rivayette de Huneyn’in fethinden bahsedilirken, Müslümanların kentin yönetimini ele geçirmeleri “*vellâ*” kelimesiyle ifade edilmiştir.⁸⁸

1.2.4. Tevliye yapmak

Sözlükte “yönelmek, bir kimseyi yetkili kılmak, bir yere vali tayin etmek” anlamındaki *tevlîye*, terim olarak bir malın alış fiyatı veya maliyeti üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan satılmasını, ayrıca bir kamu görevine tayini ifade eder.⁸⁹ Kelimenin, hadis kaynaklarında bu mastar haliyle yönetici atama anlamında kullanıldığına dair örnek bulamasak da, bir ticaret kavramı olarak çok miktarda kullanılmış görünmektedir.⁹⁰ Meselâ İmam Mâlik’in *el-Muvatta*’ isimli eserinde satışta tevliye (alış fiyatına satış) yapmada bir sakınca olmadığına dair yedi rivayeti konuyla ilgili baba başlığı altında görmek mümkündür.⁹¹

1.2.5 Yardımcı/Yardımcı Olmak, Himaye Etmek

Birine yardım etmek, onu himaye etmek/korumak onun birtakım işlerinin yönetimini kısmen de olsa yönetmek anlamına gelecektir. “V-l-y” kelime kökünden türetilen *vellâ*, *tevellâ*, *velî*, *mevlâ*, *velâ* gibi kelimeler

⁸⁶ İbnü’l-Mübârek, *ez-Zübd*, 1/465-466.

⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/516; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 1/445; 2/75; Ebû Dâvûd, “Harâc”, 19-20, 2984 (3/147).

⁸⁸ Humeydi, *el-Müsned*, 1/421.

⁸⁹ Cebeci, İsmail. “Tevliye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/39-40.

⁹⁰ Örnekler için bkz. Mâlik, *el-Muvatta*’, Büyû’, 2297 (4/896), Büyû’, 2371 (4/931); Abdurrezzak, *el-Musannef*, 8/48; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/384-386.

⁹¹ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 8/48-49.

“korumak/himaye etmek” ve “yardım etmek” anlamlarıyla hadis kaynaklarında oldukça fazla kullanılmıştır. Cahiliye Arap dünyasında kabile üyeleri ya da kabileye sığınan her bir üye gerek kabile içinde bir velâyet ilişkisi çerçevesinde haksızlıklara ve olumsuzluklara karşı himaye edilir, korumaya alınır. Kabile içinde olduğu kadar kabileler arasında da “savunma, himaye veya zulme uğrayanın hakkını zalimden alma gibi amaçlarla ittifaklar kurulurdu. Kurulan bu ittifaklar, iki veya daha fazla kabile, bir kabile ile başka bir kabileye mensup bir şahıs veya iki şahıs arasında yardımlaşmayı ve dayanışmayı temin için gerçekleşebilirdi.”⁹²

Hadis kaynaklarında bu kültürün bir parçası olarak kabile içi ya da kabileler arası yardımlaşma, dayanışma, himaye ve koruma gibi velî kelimesinin ve türevlerinin yer aldığı velâyet ilişkilerini içeren pek çok rivayet bulunmaktadır. Bu ilişkilerin ifade edildiği kavramlardan biri “velâ”dır. “Sözlükte, “yakınlık” anlamındaki “vely” kelimesinin türevi olan “velâ”, “yardım etmek, yardımlaşmak; sadakat ve tasarruf” manalarına gelmektedir.⁹³ Âzat etmeden dolayı köle ile âzat eden kişi arasında oluşan hükmi akrabalık bağına velâ ve bu taraflardan her birine mevlâ denir.⁹⁴ Bundan dolayı mevlâ kelimesi kölesini âzat eden efendi ve âzat edilen köle için müştereken kullanılır.” Bazı hadis kaynaklarında Hz. Peygamber’in dilinden velâ hakkının o kişiye imkân ve yardım sağlayana ait olduğu⁹⁵, bir kimsenin sığınarak *velî* edindiği kavmin bir üyesi olduğu⁹⁶ aktarılır. Birinin himayesine girmek de “vâlâ” kelimesiyle ifade edilir.⁹⁷ Mirasla ilgili bir

⁹² Mustafa Necati Barış, “Câhiliye Döneminde Yargı Sistemi”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (Haziran 2012): 153-170, 166.

⁹³ Özen, Şükrü. “Velâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/11.

⁹⁴ İbn Fâris Ebu'l-Huseyn Ahmed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Hilyetü'l-fukahâ'*, thk. 'Abullâh b. 'Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrût: eş-Şirketu'l-Muttahide li'-Tevzi', 1983), 208.

⁹⁵ Mâlik b. Enes Ebû 'Abdillâh. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Abu Dabi: Müessesetü Zâyed b. Sultân, 1425/2004), “Vasiyye”, 2893 (5/1134); Müslim, “İtk”, 1504 (2/1143).

⁹⁶ Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân. *es-Sünen*, thk. Habîbü'r-Rahmân el-Âzamî (Hind: Dârü's-Selâfiyye, 1402/1982), 1/98.

⁹⁷ Bezzâr, *el-Müsned*, 2/276.

rivayette de İbn Mesud muhatabıyla konuşurken, “*mevlâsı* ve *velî nimeti*”⁹⁸ kavramlarını kullanır.

Hız. Peygamber’in “Muhacirlerle Ensar birbirlerinin *evliyâsıdır*. Kureyş’in tulekâsı ile Sakîf’in *mevâlsî/aşatlıları* da birbirlerinin *evliyâsıdır*. Kıyamete kadar...”⁹⁹ şeklindeki sözlerinde de bu tür bir velâyet ilişkisine işaret edilir. Hız. Peygamber’e atfedilen; onun Ensar’dan birine velî olanın (*velîye*) ona iyi davranmasını tavsiye ettiğine¹⁰⁰ dair rivayet de bu kapsamdadır.

Kimi rivayetlerde, bir kişinin ya da kişilerin himaye edilmesinin, bazen yakın bir akrabasına bazen de başka birine tevdi edildiğine işaret edilir. Meselâ kızlarıyla kendisine gelen bir anneye Hız. Peygamber’in; “Kim bu kızlara *velî olursa/himayesine alırsa* onlara iyi davranın ki bu cehenneme perde olur.”¹⁰¹ şeklindeki sözleri bu türdendir.

Bir rivayette de Hız. Peygamber’in, yöneticinin işlerine yardımcı olmak tavsiye edilmiştir.¹⁰² Buradaki “yardımcı olmak”, “veliye” kelimesiyle ifade edilmiştir. Bazı rivayetlerde Hız. Peygamber’in bizzat yaptığı, bazılarında ise öğrettiği nakledilen bir kunût duasında o “*ve tevellinî fî men tevelleyte/kendilerini himaye ettikleriyle birlikte beni de himayene al!*” dediği nakledilmiştir.¹⁰³ Bir başka rivayette de Selman el-Fârisî, tekbir öğretirken yaptığı duada, Allah’a “(...) Allahım sen (...) ayıp ve kusurlara karşı kendine *hâmî/koruyucu (velî) edinmekten* yüce ve ulusun. (...)”¹⁰⁴ sözleriyle yakarmaktadır.

⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr ‘Abdillâh b. Muhammed. *Kitâbü'l-musannefî'l-ebâdîsi ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Lübnan: Dâru't-Tâc, 1409/1989), 6/282.

⁹⁹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 31/547.

¹⁰⁰ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 37/302.

¹⁰¹ İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, 3/977.

¹⁰² Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*, 11/320.

¹⁰³ Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/499; Abdurrezzak, *el-Musannef*, 3/108, 117; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/95; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 3/245, 249, 252; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân. *es-Sünen*. nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000), “Salât”, 214, 1634 (2/992); İbn Mâce, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabî, t.y.) “İkâmetü's-salât”, 117, 1178 (1/372).

¹⁰⁴ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*, 11/295.

“Vellâ” kelimesi de *yardımcı olmak* anlamında kullanılan kelimelerdendir. Meselâ Ebû Hureyre'nin, Hz. Ömer'den kendisini doyurması isteğine olumlu cevap alamadığı, Hz. Peygamber'in doyurduğu aktarılan bir rivayette; “Ömer! Allah bana bu konuda *îşi* senden daha fazla hak sahibi olana *verdi/vellallahu*”.¹⁰⁵ demiştir. Yahudilerden bir grubun Hz. Peygamber'e gelerek bazı sorular sorduğuna dair bir rivayette, bunlardan birine verdiği; “Veliyyî Cibrîl.”¹⁰⁶ cevabındaki “veli” kelimesi yardımcı anlamında kullanılmıştır. İbn Mes'ûd'a atfedilen bir rivayette¹⁰⁷ “tevellâ” ve “vellâ” fiillerinin yardımcı olmak, himaye etmek anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Bu rivayet, sonraki dönemlerde Hz. Peygamber'in sözü olarak nakledilmiştir.¹⁰⁸

1.3.Fizîkî Yakınlık

1.3.1. Peş Peşe, Birbiri Ardınca Olmak, Takip Etmek

Dil bilgini İbn Sîde (ö. 458/1066), “vâlâ” kelimesinin iki şey arasındaki yakınlık; “vilâ” kelimesinin; “tâbî olmak, ardınca gitmek, izlemek; “tevâlâ” kelimesinin de tetâbaa/birbirini izlemek/peş peşe olmak/birbiri ardınca olmak anlamına geldiğini söyler. Ona göre “veli” kelimesi, aynı zamanda peş peşe gelen bahar yağmurları anlamına gelir.¹⁰⁹

Hadis kaynaklarında da yukarıdaki anlamda olmak üzere “veliyê” ve “tevâlâ”dan türetilmiş olan “mütevâliyetun” kelimelerinin yer aldığını görmekteyiz. Bu kapsamda olmak üzere bir rivayette Hz. Peygamber'in “Herakl hanedanının beşincisi zamanında “melâhim” çıkacağını bildirdiği” aktarılır. Râvî Ertât b. el-Munzir, bu sözlerin ardından Herakl hanedanından dördünün peş peşe iktidara geçtiğini/birbirini takip ettiğini “veliyê” kelimesiyle ifade etmiştir.¹¹⁰

¹⁰⁵ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *es-Sahîb*. thk. Muhammed b. Zühreir b. Nâsir (Beyrût: Dâru tavku'n-necât, 1422), “Et'ime”, 1, 5375 (7/68).

¹⁰⁶ Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/450; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 4/312.

¹⁰⁷ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*, 11/199.

¹⁰⁸ İbn Mes'ûd'un bu sözünün merfû şeklindeki rivayeti için bkz.; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 5/429; Hz. Aişe'den nakledilen bir rivayet olarak; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 42/55; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîbahayn*, 4/425; Hz. Ali'ye isnaden nakledilen bir rivayet olarak; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 6/293.

¹⁰⁹ İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil. *el-Muhkem ve'l-mubitu'l-a'zam*. thk. Abdullhamîd Hindâvî, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000), 10/459.

¹¹⁰ Nuaym b. Hammad, *el-Fiten*, 2/500.

“Mutevâliyetun” kelimesi ise pek çok yerde kullanılmıştır. Meselâ rivayete göre bir bedevî Hz. Peygamber’e biat eder, ardından üç gün peş peşe gelip biat yükümlülüklerini azaltmasını ister. Bu peş peşe gelme durumu “mutevâliyeten” kelimesiyle dile getirilmiştir.¹¹¹ Hz. Peygamber’in; vefat edene kadar *peş peşe üç gün* doyuncaya kadar yemediğinin,¹¹² özürsüz, peş peşe dört Cuma namazını terk edenin İslam’a sırtını çevirmiş, ahdini bozmuş olacağını söylediğinin;¹¹³ Veda Haccı hutbesinde senenin on iki ay olduğunu, bunlardan dördünün haram ay olduğunu üçünün peş peşe olduğunu söylediğinin¹¹⁴ ifade edildiği rivayetlerde peş peşe olma durumu “mutevâliyât” kelimesiyle ifade edilmiştir.

Sevrî’nin, dördüncü rekâta oturan ve burada her rekâta bir secdeyi unutan kişi için: “Peş peşe (mutevâliyât) dört secde yapar, sonra teşehhüd sonra da selam verir ardından da iki sehiv secdesi...”¹¹⁵ dediği; Ka’b’dan gelen bir rivayette de, kıyamete doğru şiddetli bir savaşın olacağı, peş peşe üç gün boyunca atların ayaklarının arkasındaki kıllara kadar kan içinde koşacakları nakledilmiştir.¹¹⁶ Bu rivayetlerde de aynı şekilde peş peşe olma durumu “mutevâliyeten” kelimesiyle ifade edilmiştir.

1.3.2. Bir Yerden Ayrılmak, Oradan Kaçmak, Dönüp gitmek

Ezherî, “vellâ” kelimesinin masdarı olan “et-tevliye”nin bir yerden ayrılmak anlamına da geldiğini; aynı kökten türetilmiş olan “vellâ” ve “tevellâ” kelimelerinin aynı anlamda kullanıldığını kaydetmektedir.¹¹⁷ Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî (ö. 666/1268’den sonra) de, kelimenin, “arkasını dönüp kaçmak” anlamına da işaret eder.¹¹⁸ Bu iki kelime ve

¹¹¹ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 9/266; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 22/385.

¹¹² Taberânî, Ebü’l-Kâsım Süleyman b. Aḥmed. *el-Mu’cemü’l-kebir*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 6/265.

¹¹³ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 3/166; Bir başka rivayette “Üç Cuma” olarak nakledilmiştir. Bkz. Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/181; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/480.

¹¹⁴ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 34/24. Bu rivayet pek çok hadis kaynağında yer almıştır.

¹¹⁵ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 2/321.

¹¹⁶ Nuaym b. Hammad, *el-Fiten*, 2/444.

¹¹⁷ Ezherî, *Tebzîbu’l-Luġa*, 15/324.

¹¹⁸ Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir. *Muhtâru’s-Sihâb*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 1420/1999), s. 345.

türevlerinin hadis kaynaklarında bir yerden ayrılmak¹¹⁹, ölmek/dünyadan ayrılıp gitmek¹²⁰ ve dönüp gitmek¹²¹ anlamlarında fazlaca kullanıldığı görülmektedir.

Hadis kaynaklarında bir yerden ayrılmanın ifadesi olarak “vellâ” ve “tevellâ” kelimelerinin kullanıldığı başka rivayetler de yer almaktadır.¹²² Bunlar arasında savaş esnasında *meydanı terk etmek* ve *arkasını dönüp kaçmak* anlamında “vellâ” kelimesinin kullanılmış olduğu görülmektedir.¹²³

1.3.3. Sırtını Bir Yere Yaslamak/Birine Sığınmak

Hadis kaynaklarında başka örneklerini bulamamış olsak da “vellâ” kelimesi, manevî anlamda sırtını Allah’a yaslamak/ona güvenip dayanmak/sığınmak/işlerinde ona güvenmek anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber’in bir adama yatağa girerken yapmasını tavsiye ettiği; “Sana arzu duyarak ve endişeyle sırtımı sana yasladım (*ve velleytu zâbrî ileyke*).”¹²⁴ duası buna örnektir.

¹¹⁹ Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi*, 11/288; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 20/125. Tam ayrılmak üzereyken çağırılmaya yönelik benzer ifadelerin kullanıldığı yerler için bkz: Bezzâr, *el-Müsned*, 6/271; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 14/205; 27/244; 33/145, 492; 39/528; Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi*, 11/198; İbnü’l-Mübârek, *ez-Zühd*, 1/242; Şâfî, *el-Müsned*, 27; Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/172; Abdurrezzak, *el-Musannef*, 3/63; İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, 1/327; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/33; Tirmizî, “Ferâiz”, 9, 2099 (3/490); Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, 2/285; Bezzâr, *el-Müsned*, 14/373; Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 7/50.

¹²⁰ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 9/435, 468; Müslim, “Birr”, 2552 (4/1979); Ebû Dâvûd, “Edeb”, 119-120, 5143 (4/337).

¹²¹ Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi*, 11/223; Buhârî, “Bed’ül-Halk”, 8, 3242 (4/117); İbn Hanbel, *el-Müsned*, 19/289; 21/118; Buhârî, “Cenâiz”, 67, 1338 (2/90); 98; Müslim, “Cenne”, 2870 (4/2200); 4/2201 (No: 72). Aynı kelimenin farklı bir rivayetdeki kullanımı için bkz. Mâlik, *el-Muvatta*, “Sadaka”, 3662 (5/1454); Ebû Dâvûd, “Zekât”, 24, 1627 (2/116).

¹²² Bazı örnekler için bkz. Abdurrezzak, *el-Musannef*, 3/236; 5/10, 379; Buhârî, *es-Sahîh*, “Büyü”, 34, 2097 (3/62); İbnü’l-Câ’d, *el-Müsned*, 337.

¹²³ Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/712; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/72; 4/547; 7/419; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 3/296; 7/355; 20/291; 21/396; Müslim, “Cihâd”, 1775 (3/1398); Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, 2/350; Buhârî, “Cihâd”, 97, 2930 (4/43); Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, 1/128.

¹²⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/323; 6/37

1.3.4. Sırtını Dönmek ve Ellerinin Arkasını Çevirmek

“Zahr/sırt/arka” ifadesiyle birlikte kullanılan “vellâ” kelimesi, hadis kaynaklarında bazen fiziki bir mekâna, bazen de birilerine sırtını dönmek anlamında kullanılmıştır.

Hz. Peygamber’in yağmur duası yaptığı sırada *sırtını* insanlara *döndüğüne*¹²⁵; Zeyd b. Harise’den boşanan Zeynep bt. Cahş’ın iddet süresi bitince Hz. Peygamber’in, kendisiyle evlenme isteğini bildirmek üzere Zeyd’i Zeynep bt. Cahş’a gönderdiğinde, Zeyd onu görünce içinde burukluk hissederek ona bakmaya cesaret edemediğine ve Hz. Peygamber’in talebini ona *sırtını dönerek* aktardığına¹²⁶; Hasan el-Basrî’ye namaz esnasında bineğinin çekip gitmesini engellemek ya da vahşi bir hayvan saldırısından endişe eden kişinin durumun sorulduğunda; “Eğer Ka’be’ye *sırtını dönerse* namaza yeniden başlar.” cevabını verdiğine¹²⁷; İbrahim (en-Nahâî)’nin *sırtını* kibleye *dönmüş* vaziyette oturduğuna¹²⁸; İbn Abbas’ın, istihârenin ne olduğunu gösterirken ellerini kaldırarak, ellerinin *arkasını* yüzüne *çevirdiğine*¹²⁹; İbn Ömer’in, eğer cenazeye birlikte yürürse, yüzünü cenazeye çevirip *sırtını* kabirlere *döndüğüne*¹³⁰ dair rivayetlerde “vellâ” kelimesinin belirtilen anlamda kullanıldığı görülmektedir.

1.3.5. Yüzünü Bir Yöne Çevirmek

Bazı rivayetlerde yönünü veya yüzünü bir yöne çevirme fiili “vellâ” kelimesi “vechehu” ifadesiyle kullanılarak anlatılır. Kiblenin tahviliyle ilgili bir rivayette Hz. Peygamber’in namazda yönünü çevirmesinin, Kur’ân’da da geçtiği üzere “vellâ vechehu” ifadesiyle anlatıldığına¹³¹; Ebû Zerr’in, Hz. Osman’ın yanına geldiğinde onun selamını almayıp *yüzünü çevirerek* Tekâsür Suresi’ni okumaya başladığına¹³² ve hadis ravisi Ebû Bekr b. Ayyâş hastalandığında kendisini muayene etmek için Hıristiyan bir doktor gelince

¹²⁵ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 26/369.

¹²⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 20/326.

¹²⁷ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 2/261.

¹²⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/137.

¹²⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/53.

¹³⁰ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 24/444.

¹³¹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 30/454; 39/491; Buhârî, “İman”, 30, 40 (1/17)

¹³² İbn Şebbe, Ömer b. Zeyd en-Nemîrî. *Târibu’l-Medîne*, thk. Fehîm Muhammed Şeltut (Cidde: b.y. 1399), 3/1033.

yüzünü duvara *çevirdiğine*¹³³ dair rivayetlerde bu türden bir kullanım bulunmaktadır.

1.3.6. Kollamak/Perdelemek

Hadis kaynaklarında birine yakın durarak koruyup kollama ve perdelemeyi içeren anlamıyla “vellâ” kelimesi kullanılmıştır. Hz. Peygamber’e hizmet ettiğini söyleyen Ebu’s-Semh, Hz. Peygamber gusül abdesti alacağı zaman ona “vellinî” *beni kolla/bana perde ol* dediğine, kendisinin de arkasında durup *onu kolladığına/perdelediğine* (fe uvellîhi)¹³⁴; Hz. Peygamber’in, aynı konuda aynı ifadelerle Hz. Ali’den yardım talep ettiğine¹³⁵; âzatlî kölesi olan Nâfi’in, İbn Ömer’in mescitte namaz kılacağı zaman kible istikametine sütte bulamadığında kendisine; “*Surtunu dön(erek sütte ol)* (vellini zahrak)” dediğine¹³⁶ dair ifadeleri buna örnek verilebilir.

1.3.7. Yanında olmak, Yan Yana ve Bitişik Olmak

Yakın olmak anlamı, “v-l-y” kelimesinden türetilmiş olan hemen hemen tüm kelimelerin genel anlam içeriğinde bulunmakla beraber bu kelimenin bazı türevlerinin doğrudan yakın ve hatta iç içe olmak, sebep sonuç ilişkisi içinde olmak anlamında da kullanılmıştır. Bu yakınlık, bazen fizikî bazen de manevi bir anlam içerir. “Serinliğinde yanında olan sıcak zamanda da yanında olsun” şeklinde tercüme edebileceğimiz; “vellî hârraha men tevellâ kârrahâ” cümlesi, kötü bir iş yaparak ondan fayda sağlayan/faydasına/zevkine yakın olan kişinin, o suçun cezasına/sıkıntısına da katlanacağını/yakın olacağını ifade edildiği bir Arap meseli/atasözü haline gelmiştir.¹³⁷ Bu ifade söz konusu kötü davranışa yakın olan kişinin onun cezasına da yakın ve hatta iç içe olmayı ifade etmektedir. “Vellî” ve “tevellâ” kelimelerini içeren bu atasözü değişik vesilelerle farklı hadis kaynaklarında kullanılmıştır.¹³⁸

¹³³ Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin Ebû Bekir. *Şu’abu’l-İmân*. thk. Abdulâlî Abdulhamid (Riyâd: Mektebetü’r-rüşd, 2003), 12/348.

¹³⁴ İbn Mâce, “Tahâret”, 113, 613 (1/201)

¹³⁵ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 5/82; Tahâvî, *Şerhu Müşkîli’l-âsâr*, 5/188.

¹³⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/250.

¹³⁷ Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. *Meâlimu’s-Sünen* (Haleb: el-Matbaatu’l-İlmiyye, 1351/1932), 3/338.

¹³⁸ Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi*, 11/329; Abdurrezzak, *el-Musannef*, 8/301; Dârimî, “Mukaddime”, 20, 175 (1/271); Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 35, 4480 (4/163)

Hiz. Peygamber'in Ömer b. Ebî Seleme'ye yemeğini önünden yeme emrine (mimmâ yelike)¹³⁹ ve Hiz. Ali'ye orta parmağı ile hemen yanındaki parmağına (vellezî yelîhâ) yüzük takmasını yasaklamasına¹⁴⁰ dair sözleri bu kapsamdadır.

Buna, Hiz. Peygamber'in, namazda Fatıha Suresi'nin son ayetini okuduktan sonra hemen yanındaki duyacak şekilde (hattâ yusmia men yelîhi) "âmîn" dediğine¹⁴¹ dair rivayetdeki ifade de buna örnek verilebilir.

1.4. İtiraz Etmek veya Sırt Çevirmek

Hadis kaynaklarında "vellâ" kelimesi, "tevellâ" formuyla; "bir şeye itiraz etmek" veya "birine sırt çevirmek" anlamlarıyla da kullanılmıştır. Meselâ Ebû Sufyan'a dayandırılan bir rivayete göre Hiz. Peygamber gönderdiği bir mektupla Herakl'i İslam'a davet etmiş, *eğer kabul etmezse/yüz çevirirse* (in tevelleyte) Arisilerin vebalinin onun üzerinde olacağını söylemiştir.¹⁴² Bir başka rivayete göre Hiz. Peygamber'in yanına bir grup sahabe gelir ve "Allah'ın Kur'ân'da; "Eğer biz *sırt çevirirsek* (in tevelleynâ) yerimize getireceği ve bizim gibi olmayacak olanlar kimlerdir?" diye sorarlar.¹⁴³

1.5. Allah İnsan Yakınlığı

1.5.1. İnsanın Velîsi Olarak Allah

Kur'ân'da Allah'ın, insanın velîsi olarak anıldığı pek çok âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerde velî kelimesi ve türevleri; "yönetme, yardım etme, yakın olma ve himaye etme/koruma" gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bunlar, ilgili kelime ve türevlerinin Arap kabile geleneğindeki kullanımlarıyla paralellik arz eder.

Bu gelenekte var olan kabile içi birlik ve dayanışmanın temel itici güçlerinden en önemlisi olan velâyet bağlarından farklı olarak, Allah'ın, velîsi olmayı önemseydiği insan, soy bağı ya da diğer aile/kabile bağları ile bağı olan değil, inanç ve bu inancın gereği olan davranışla oluşan bağ ile Allah'a ve ona inananlara bağı olan insandır. Bu kapsamda Allah'ın,

¹³⁹ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 10/415; Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/696.

¹⁴⁰ Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/140.

¹⁴¹ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 2/95.

¹⁴² Abdurrezzak, *el-Musannef*, 5/343; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 4/202; Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 5, (71/8); Müslim, "Cihâd", 1773 (3/1393)

¹⁴³ Tirmizî, "Tefsîr", 47, 3261 (5/237).

zalimlerin değil muttakilerin¹⁴⁴, peygamberlerine itaat eden müminlerin velîsi¹⁴⁵ olduğuna dair ayetler örnek verilebilir. Yine, Allah'ın, Hz. Peygamber'e dünya hayatının rahatına dalarak eğlenceyi ve geçici zevkleri dinleri haline getiren kimseleri kendi hallerine bırakması, onları günaha dalarak felakete (cehennem azabına) uğramaları halinde kendilerini Allah'tan başka bu durumdan kurtaracak ne bir velî ne de bir şefaathçi bulamayacakları konusunda uyarması isteğinin yer aldığı ayet¹⁴⁶ de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Âl-i İmrân 68. âyetinde de geçen “Allah müminlerin velîsidir” ifadesi, hadis kaynaklarından Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünenü'l-Kübrâ* isimli eserinde Gadir Hum olayının anlatıldığı rivayetin Saîd b. Vehb'e ait bir tarikinde yer almıştır.¹⁴⁷ Aynı eserde bulunan ve yine Saîd b. Vehb'e dayanan ikinci rivayette ise bu ifade “Allah benim *velîmdir*; ben de müminlerin *velîsiyim*” şeklindedir.¹⁴⁸ İbn Mes'ûd'a atfedilen bir rivayette gerçekleşeceğini yemin ederek söylediği üç şeyden biri şudur: “Dünyada iken Allah'ı *velî edinen* (Allah'a sığınan) bir kimse yoktur ki (lâ yetevellâllâhe) ahirette bir başkası ona *velî olsun*/(Allah'tan) başkası sahip çıksın/yardım etsin (feyuvellîhi).”¹⁴⁹ Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi*'inde geçen bu rivayet, sonraki dönemlerde Hz. Peygamber'in sözü olarak nakledilmiştir.¹⁵⁰ Yukarıda zikrettiğimiz; Hz. Peygamber'in, bir sahabiye yatağa girerken yapmasını tavsiye ettiği “*Sırtımı sana yasladım/ve velleytu zâbrî ileyke*”.¹⁵¹ ifadeleri de bu kapsama alınabilir.

1.5.2. Allah'ın Velîsi/Evliyâsı Olarak İnsan

Kur'ân'da “Allah'ın velîsi” ifadesi yer almamakta, “Allah'ın evliyâsı” tamlaması ise sadece iki âyette bulunmaktadır. Bu iki ayette “velî”

¹⁴⁴ Casiye, 45/19.

¹⁴⁵ Âl-i İmrân 3/68.

¹⁴⁶ En'am, 6/70.

¹⁴⁷ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/444. (No: 8429)

¹⁴⁸ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/466. (No: 8489) Rivayet farklı ifadelerde başka kaynaklarda da vardır Bkz. İbn Hanbel, *el-Müsned*, 2/262; Bezzâr, *el-Müsned*, 3/34.

¹⁴⁹ Ma'mer, *el-Câmi*, 11/199.

¹⁵⁰ Bkz. İbn Mes'ûd'a isnad edilen merfû' rivayet için; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 5/429; Hz. Aişe'den nakledilen bir rivayet olarak; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 42/55; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Mustedrek*, 4/425; Hz. Ali'ye isnaden nakledilen bir rivayet olarak; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 6/293.

¹⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/323; 6/37.

kelimesinin tekil değil de “evliyâ” şeklindeki çoğul formu kullanılmıştır. Yunus Suresi 62. ve 63. ayetlerinde Müslümanlar, Cuma Suresi 6. Ayette ise Yahudiler birer inanç grubu olarak ele alınmış, her ikisinin de *Allah’ın evliyâsı* olma ya da olmamalarına yol açan inanç ve davranış özellikleri açıklanmıştır. Cuma Suresi’nde gündeme getirilen “Allah’ın evliyâsı” olma iddiasına verilen cevap oldukça dikkat çekicidir. Siyakıyla birlikte ele alındığında ayette, Allah’ın indirdiği Tevrat’la kendilerinden talep edilen ahlaki yaşantıyı önemsemeyip, onu dînî yükselme aracı olarak görmeleri ve bu yolla sadece kendilerinin Allah’ın seçkin kulları oldukları iddialarına yönelik bir eleştiri söz konusudur. Yunus 62. âyeti ise yine siyaki içinde değerlendirildiğinde Hz. Peygamber’in şahsında kendisinin ve diğer insanların dînî-ahlâkî mükellefiyetlerinin gereğini yerine getirmeleri konusunda uyarıldıkları; getirmeleri halinde Allah’ın velîsi olabilecekleri dile getirilmekte hemen akabinde genel bir ifadeyle bu kapsama girebilmenin yegâne şartının iman ve ittika’ olduğu ifade edilmektedir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere “Allah’ın evliyâsı” tamlaması, Kur’ân’da sadece iki yerde ve çoğul olarak kullanılmış olmasına karşın hadis, zühd ve tasavvuf kaynaklarında, *velîyyullah* ve *evliyâullah* şeklinde hem tekil hem de çoğul formlarıyla çok miktarda kullanılmıştır. Kronolojik bir sıralamaya konulduğunda bu kullanımların artan bir seyir izlemiş olduğu görülmektedir. Biz bu çalışmayı velî kelimesi ve türevlerinin kullanıldığı anlamlara hasrettiğimizden, burada söz konusu rivayetlerin tamamının dökümünü vererek değerlendirmeye girmeyeceğiz. Ancak ilgili tamlamaların tarih içindeki kullanımlarının ele alınacağı bir başka çalışma tarafımızdan yapılmış ve yayın aşamasına gelmiştir. Burada sunulacak olan bilgiler, ilgili kullanımların özellikle ilk dört asır içinde hangi sıklıkla ve hangi anlamda kullanıldığının tespiti, velî/evliyâ kavramlarının bugünkü kullanımlarının dinin orijinal yapısına uygunluğunu anlama konusunda bir perspektif sunacaktır. Netice itibarıyla burada biz “v-l-y” kelime kökünden türetilmiş bir kavram olarak “Allah’ın velîsi/evliyâsı” şekil ve anlamındaki kullanımlarına ilişkin hadis kaynaklarından bazı örnekler vererek kısaca değerlendireceğiz.

“Evliyâullah” tamlamasının, yer aldığı en eski kaynak olan Abdullah b. Mübârek’in (ö. 181/797) *ez-Zühd*’ündeki rivayette Hz. Peygamber, kendisine sorulan, “*Evlîyâullah* kimdir?” sorusuna; “Görüldüklerinde Allah hatırlanır.” şeklinde cevap vermiştir.¹⁵² Sonraki

¹⁵² İbnü’l-Mübârek, *ez-Zühd*, 1/72.

dönemlerde yazılan hadis kaynaklarında da yer alan rivayetin birkaç tariki bulunmaktadır.¹⁵³ Aynı eserdeki bir başka rivayete göre Abdullah b. Mes'ûd bir sohbet esnasında Mü'minûn Sûresi, 101. âyetiyle bağlantılı olarak ahiretteki hesaba dair, "Eğer kişi *Allah'ın bir velîsi* ise (Allah onun) hardal tanesi ağırlığınca bir (amelini) o cennete girene kadar kat kat artırır."¹⁵⁴ ifadesi yer alır. Bir başka rivayette ise Hz. Peygamber'in; "(...) Allah'ın, peygamber ve şehit olmadıkları halde peygamberler ve şehitler onların meclislerine ve Allah'a yakınlıklarına gıpta ederler/özenirler." dediği; kim olduklarının sorulması üzerine onların, "evliyâullah" olduklarını söylediği nakledilmiştir.¹⁵⁵

İbnü'l-Mübârek'in öğrencisi Nuaym b. Hammâd'ın (ö. 228/843) *el-Fiten*'inde yer alan ve bir rivayette Zührî; "Süfyâni ile Mehdi savaşmak üzere karşı karşıya gelince gökyüzünden bir ses duyulur: "*Allah'ın evliyâsı* filanın ashabıdır. Yani Mehdînin..."¹⁵⁶ der.

İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*'inde *evliyâullah* tamlamasını içeren ve hiçbirisi merfû' olmayan birkaç kullanım bulunmaktadır. Bunların ilki, İsrailiyat rivayetlerini aktarmada önde gelen şahsiyetlerden biri olan tâbî neslinden Vehb b. Munebbih'e (ö. 114/732) ait; "*Allah, velîlerinden (min evliyâibi)* birine vahyetti. (...)"¹⁵⁷; ikincisi Hassan b. Atıyye (ö. 130/748 [?])'ye ait, "Kim *Allah'ın evliyâsına* düşmanlık ederse Allah ona savaş ilan eder."¹⁵⁸, üçüncüsü ise Abdullah b. Ebü'l-Hüzeyle (ö. 128/745) ait, Hz. Mûsâ veya başka bir peygambere izafeten; "(...) Yeryüzünde *senin evliyân* açlar, öldürülüyorlar; istiyorlar kendilerine verilmiyor. (...)"¹⁵⁹ şeklindeki rivayetlerdir.

İbn Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'inde, Hz. Peygamber'in; "Kul, Allah için sevene ve Allah için buğz edene kadar saf/temiz iman hak edemez. Allah için sever ve Allah için buğz ederse *Allah'tan velâyı* hak eder. Benim kullarımdan *evliyâm*, yarattıklarımdan sevdiğim; benim

¹⁵³ Bezzâr, *el-Müsned*, 7/158; 11/251; İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, 5/180; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 45/575, 576-577; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/124.

¹⁵⁴ İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, 1/498; Ebü Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/201.

¹⁵⁵ İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, 1/248.

¹⁵⁶ Nu'aym b. Hammâd Ebü Abdullâh el-Mervezî. *el-Fiten ve'l-Melâhim*. thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî (Kâhire: Mektebetü't-tevhîd, 1412). 1/339, 351.

¹⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/229.

¹⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/218.

¹⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/35.

zikrimle anılanlar, benim de onların zikriyle anıldığım kimselerdir.”¹⁶⁰ dediği nakledilmiştir. Rivayetin bir benzeri IV. asrın ilk çeyreğinde vefat eden Ebû Ya'la'nın (ö. 307/919) eserinde Hz. Peygamber'in bir diğer eşi Hz. Meymûne'ye isnaden nakledilmiştir.¹⁶¹

Allah'ın velîsi ifadesinin geçtiği en önemli kaynak, Müslüman âlimlerce en fazla ilgiyi görmüş ve içindeki rivayetleri makbul addedilmiş olan Buhârî'nin (ö. 256/870) *es-Sabîh*'idir. Ebû Hureyre kanalıyla Hz. Peygamber'e izafe edilen kudsî hadis formunda nakledilen “Kim benim bir velîme düşmanlık ederse ona savaş ilan ederim.”¹⁶² şeklinde başlayan ve bu velînin özelliği ile Allah'ın bu velîsi hakkındaki tasarrufuna dair bilgilerin bulunduğu bu rivayet, en güvenilir addedilen bir kaynakta bulunması hasebiyle önemlidir. İlk defa bu kaynakta görülen rivayet, sonraki dönemlerde Buhârî'nin aktardığı senetle farklı eserlerde de yer almıştır.¹⁶³

Bulabildiğimiz en eski kaynağı İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *es-Sünen*'i olan bir rivayetin girişinde Hz. Peygamber'in “Ri'ya'nın az bir kısmı (bile) şirkdir. Kim Allah'ın velîsine düşmanlık ederse Allah'a savaş açmış olur” ifadeleri yer almaktadır.¹⁶⁴

Hicrî IV. asrın ilk çeyreğinde vefat eden İbn Huzeyme (ö. 311/924), Kıyame suresi 22 ve 23. ayetleri kapsamında Allah'ın müminlerden olan *evliyâsını*, kendisini görme ile üstün kıldığını söylemekte; Mutaffifîn Suresinin 15. ayeti kapsamında “İşte bu, ehli cennetin cennete girişinden sonra *evliyâullahın* yaratıcılarına bakışıdır.” demektedir.¹⁶⁵

Taberânî'nin (ö. 360/970), *el-Mu'cemu'l-Evsaf*'ında Hz. Peygamber'in; “Allah onları müşriklerle birlikte cehenneme sokunca

¹⁶⁰ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 24/316-317.

¹⁶¹ Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsûf. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esed (Beyrut: Daru'l-Me'mun li'l-Türas, 1404/1984), 12/520.

¹⁶² Buhârî, “Rikâk”, 37, 6502 (8/105).

¹⁶³ Bezzâr, *el-Müsned*, 15/270; İbn Mahled el-Attâr, Ebû Abdillâh Muhammed. *Min Hadîsi Muhammed b. Osman b. Kerâme ve Hadîsi Tabir b. Halid b. Nizâr el-Eylî ve Rivayeti Muhammed b. Mahled el-Attâr*. thk. Âmir Hasan Sabrî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2003), 179; İbn Hibbân, *es-Sabîh*, 2/58; Ebû Nuaym *Hilyetü'l-Evliyâ* 1/4; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn. *el-Esmâ ve's-Sifât*. thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî (Cidde: Mektebetu's-Sevâdî, 1413/1993), 2/447.

¹⁶⁴ İbn Mâce, “Fiten”, 16, 3989 (2/1320).

¹⁶⁵ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-Tevbîd*, 2/443.

müşrikler: “Sizler dünyada *Allah’ın evliyâsı* olduğunuzu sanıyordunuz. Ne oldu şimdi? (...) derler.” dediği aktarılmaktadır.¹⁶⁶

Yukarıda sunulan örnekler, yoğunlukları farklı olsa da temel hadis kaynakları içinde *veliyullah/evliyâullah* kavramlarının; “Allah’ı seven ve ibadetleriyle bunu gösteren, böylece Allah’ın hoşnutluğunu, bunun yanında himayesini hak eden müminler ve Allah’ın seçkin dostları” anlamında kullanıldığını göstermektedir.

Bu örneklerin dışında belirtmeliyiz ki, Ma’mer b. Râşid’in (ö. 153/770), el-Câmi’, Mâlik b. Enes’in (ö. 179/795) el-Muvatta’ ve İbn Vehb’in (ö. 197/813) el-Câmi’ isimli eserleri ile Tayâlisî, Abdürrezzâk b. Hemmâm, Humeydî, Saîd b. Mansûr, Müslim, Tirmizî ve Nesâî gibi ünlü hadis musannifleri eserlerinde bu kavramları içeren rivayetlere yer vermemişlerdir. Bu konudaki rivayetlere eserlerinde en fazla yer veren musannif, yedi rivayetle İbn Ebû Şeybe’dir. İbn Hanbel, Dârimî, Buhârî, İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Bezzâr temel eserlerinde konuyla ilgili sadece birer ikişer rivayeti alıntılarını yapmışlardır. Hadis dışı kaynaklarda Abdullah b. el-Mübârek ile İbn Ebû’l-Dünyâ’nın eserlerinde çok daha fazla rivayet yer almıştır. Bu son yazarın eserlerinde toplam elli üç rivayet bulunmaktadır. Bu durum söz konusu rivayetlerin kaynakları hakkında bilgi sunmaktadır.

Sonuç

Bu makalede ele alınan konu çerçevesinde “v-l-y” kökünden türetilen kelimeler dikkate alınarak hadis kaynaklarında yapılan çalışma neticesinde; “İnsan ilişkilerinden kaynaklanan manevi yakınlık”, “Yöneticilik”, “Fiziki yakınlık”, “İtiraz etmek veya sırt çevirmek” ve “Allah-insan yakınlığı” şeklinde beş ana başlık altında incelenebilen on dokuz farklı anlam tespit edilmiştir. Bunların ortak noktası, sözlük anlamlarında da olduğu gibi yakınlık/yakın olma ya da uzaklaşma durumudur. Buna bağlı olarak da yakınlık kurulan kişi ve varlıkları yönetme veya bunlar tarafından yönetilme ve bu yakınlıktan ayrılma ön plana çıkmaktadır.

“V-l-y” kelime kökünden türetilmiş olan kelimelerin, hadis kaynaklarında çok miktarda kullanımı söz konusudur. Bunların kâhir ekseriyetinin Hz. Peygamber’in yaşadığı dönemin dili ve kabile kültürüyle tamamen uyum içinde oldukları görülmektedir. Yukarıda on dokuz madde halinde sıralanan anlamların tamamının Arap kabile geleneğinin bir parçası

¹⁶⁶ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Ensâf*, 8/106.

olarak kullanıldıklarını söylemek mümkündür. Bu anlam çerçevesine baktığımızda bunların temel merkezinin “yakınlık ve bu yakınlığa bağlı olarak hak kazanılan ya da hak kazanıldığı varsayılan yönetme, yönetilme, yardımlaşma, dayanışma, ayrılma, sırt dönme vb.” olduğu dikkat çekmektedir.

Bunlar arasında son maddedeki, belli özelliklerdeki insanların *Allah'ın velîsi* olmasıyla ilgili Yunus Suresi 62. âyet ile hadisler, başlangıçta zühd, sonra da dönemin özelliğine uygun olarak tasavvuf düşüncesine sahip olan yazarlar arasında diğerlerine göre çok daha fazla ilgi görmüştür.

Kur'ân'da, insanın Allah'ı velî edinmesine ilişkin olarak Allah'ın insanları “yönetme, himaye etme/koruma, onlara yardım etme” gibi yakınlık ifade eden anlamları muhtevi pek çok âyet bulunmaktadır. Zira Allah, insanın olduğu gibi evrendeki tüm varlıkların da yaratıcısıdır. O, genel olarak tüm insanlığın dünyada ihtiyaç duydukları varlıkları yaratarak hizmetlerine sunmak, onları korumak, onlara yol göstermek amacıyla peygamberler ve peygamberleri aracılığıyla vahiyler göndererek ve inançlı bir şekilde kendisine yönelenlerin dualarına karşılık vermek gibi fiilleriyle insanlığa velî/koruyucu/yardımcı olmuştur. Hadis rivayetlerinde, insanın Allah'ı velî edinmesiyle ilgili olarak “v-l-y” kelime kökünden türeyen kelimelerin Kur'ân'dakilere oranla daha az kullanıldığı dikkati çekmektedir.

“Allah'ın velîsi/evliyâsı” ibarelerinin kullanıldığı, tespit edilebilen en eski kaynağın, Horasan kökenli bir muhaddis, fakih olsa da zühd yönü öne çıkan Abdullah b. el-Mübarek'in *Kitabu'z-Zühd* isimli eseri olması; bunun dışında İbn Ebü'd-Dünyâ gibi mutasavvıfların zühd veya tasavvufa dair eserlerinde bu tür kullanımlara diğerlerine göre daha fazla yer verilmesi, bunların kaynağı hakkında kısmen bilgi vermektedir. Bu tür rivayetlerin, kronolojik incelemesinde onların ilk olarak zühd kitaplarında, daha sonra da en fazla tasavvuf kaynaklarında yer aldığı gözlenmiştir. Özellikle en eski hadis kaynaklarının kaleme alındığı hicrî II. asırda yazılan hadis kaynakları ile III. hicrî asırda kaleme alınan pek çok hadis kaynağında veliyyullah/evliyâullah vb. kavramlara hiç yer verilmemiş, İbn Ebü Şeybe'nin *el-Musannefi* dışındaki kaynaklarda da genellikle sadece bir veya iki rivayete yer verilmiş olduğu görülmüştür. Kanaatimizce bu durum ya muhaddislerin söz konusu rivayetlere itibar etmedikleri ya da bu onlardan haberdar olmadıkları anlamına gelmektedir. Söz konusu rivayetlerin, İslam dünyasındaki zühd ve tasavvuf hareketlerinin gelişimiyle birlikte incelenmesi halinde daha anlamlı sonuçlara ulaşılabileceğini düşünüyoruz.

Öte yandan hadis kaynaklarında “v-l-y” kökünden türetilmiş olan kelimelerin özellikle kabile içi ilişkiler ile akrabalık ilişkilerinin ve yönetimle ilgili konuların ilk kaynaklardan üçüncü ve dördüncü asra kadar tasnif edilmiş olan hemen tüm kaynaklarda yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Son olarak dikkat çekmemiz gereken bir başka nokta da, “v-l-y” kökünden türetilen bazı kelimelerin, Hz. Peygamber tarafından Kur’ân’daki ilgili âyetlerin rehberliğinde aile ve kabile bağlarını tamamen dışlamamakla birlikte inanç birliğine dayalı velâyetin/ dayanışmanın/ yardımlaşmanın/ kardeşliğin ön plana çıkarıldığının tespit edilmiş olmasıdır.

Kaynakça

- Abdürrezzâk b. Hemmam Ebû Bekir es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habiburrahman A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1983.
- Akçay, Abdullah. "İslam Öncesi Arap ve Antik Yunan'da Vahyin Şiir ve Kehânetle İlişisine Dair", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*. 12 (Aralık 2022): 38-67.
- Barış, Mustafa Necati. "Câhiliye Döneminde Yargı Sistemi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (Haziran 2012): 153-170.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *es-Sabîh*. thk. Muhammed b. Züheyr b. Nâsır. 9 Cilt. Beyrût: Dâru tavku'n-necât, 1422.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn. *el-Esmâ ve's-Sifât*. thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî, Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1993.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin Ebû Bekir. *Şu'abu'l-İmân*. thk. Abdulâlî Abdulhamid, 14 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Basrî. *el-Müsned (el-Babrü'z-Zahbâr)*. thk. Mahfûzurrahman Zeynüllah vd., Medîne: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap-İslam Siyasal Akl*. Çev: Vecdi Akyüz, İstanbul: Kitabevi, 2001.
- Cebeci, İsmail. "Tevliye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/39-40. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çağırıcı, Mustafa. "Dostluk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/511-513. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân. *es-Sünen*. nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, 4 Cilt, Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamit. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1475.
- Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî. *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Aşfiyâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409.
- Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî. *Garîbu'l-Hadîs*, thk. Muhammed Abdulmuîd Han, 4 Cilt. Haydarâbâd: Matbaatu Dairetu'l-Maârif el-Osmaniyye, 1964.

- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsilî. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esed, Beyrut: Daru'l-Me'mun li'l-Türas, 1984.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim. *Kitâbü'l-Âsâr*, thk. Ebû'l-Vefâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tebzîbu'l-Luga*. thk. Muhammed 'İvad Mur'ib, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2001.
- Fâkihî, Muhammed b. İshâk. *Abbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehri ve Hadîsibi*. thk. Abdülmelik Abdullah Dehîş, Beyrut: Dâru Hıdr, 1414.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû 'Abdillâh Muhammed. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîbayn*. thk. Mustafâ 'Abdulkâdir Atâ', 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Harman, Ömer Faruk. "Kâhin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/170-171. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. *Meâlimu's-Sünen*, Haleb: el-Matbaatu'l-İlmiyye, 1932.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr. *el-Müsned*. thk. Hasan Selim Esed ed-Dârânî. 2 Cilt. Dımaşk: Dârü's-Sekâ, 1986.
- İbn Ebû Âsım, Ömer ed-Dahhak. *es-Sünne*. thk. Muhammed Nasıruddin el-Elbânî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1400.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr. *Kitâbü'l-Musannef fî'l-ehâdisi ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Lübnan: Dâru't-Tâc, 1989.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaûd vd., 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- İbn Hıbbân, Ebû Hâtım Muhammed el-Büstî. *el-İhsân fî Takrîbi Sahîbi İbn Hıbbân*. thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak. *Kitâbu't-Tevhîd*, thk. Abdülaziz b. İbrahim eş-Şehvân, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1994.
- İbn Fâris Ebu'l-Huseyn Ahmed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, Hilyetü'l-fukahâ', thk. 'Abullâh b. 'Abdilmuhsin et-Turkî, Beyrut: eş-Şirketü'l-Muttahide li'l-Tavzi', 1983.

- İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, t.y.
- İbn Mahled el-Attâr. *Min Hadîsi Muhammed b. Osman b. Kerâme*. thk. Âmir Hasan Sabrî, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l- İslâmiyye, 2003.
- İbn Şebbe, Ömer b. Zeyd en-Nemîrî. *Târibu'l-Medîne*. thk. Fehîm Muhammed Şeltut, Cidde: b.y. 1399.
- İbnü'l- Ca'd, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Ca'd el-Cevherî. *el-Müsned*. thk. 'Âmir Ahmed Haydar, Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1990.
- İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdurrahman Abdullah. *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâik*, thk. Habiburrahman A'zamî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl. *el-Mubkem ve'l-mubâtu'l-a'zam*. thk. Abdulhamîd Hindâvî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Mâlik b. Enes Ebû 'Abdillâh. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 8 Cilt. Abu Dabi: Müessesetü Zâyed b. Sultân, 2004.
- İshâk b. Râhûye, Ebû Ya'kûb el-Hanzalî, *el-Müsned*. thk. Abdulğafûr b. Abdulhak el-Belûsî, 5 Cilt. Medîne: Mektebetü'l-Îmân, 1991.
- İsmail b. Cafer, *Hadîsü Ali b. Hucr es-Sa'dî*. thk. Ömer b. Refûd b. Rafîd es-Süfyânî. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.
- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme. *Müsnedü's-Şihâb*. thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû 'Urve el-Basrî. *el-Câmî*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. 2 Cilt. (Abdurrazzezâk'ın *el-Musannefi* içinde) Pakistan: el-Meclisi'l-İlmî, 1403.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmî'u's-sabîh*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, t.y.
- Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Hasan 'Abdülmün'im Şelebî. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Nu'aym b. Hammâd Ebû Abdullâh el-Mervezî. *el-Fiten ve'l-Melâhim*. thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî, 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü't-tevhîd, 1412.

- Özen, Şükrü. “Velâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/11-15. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir. *Mubtâru’s-Sıbâh*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 1999.
- Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân. *es-Sünen*, thk. Habîbü’r-Rahmân el-Âzamî, Hindistan: Dâru’s-Selefiyye, 1982.
- Şâfî, Muhammed b. İdrîs. *el-Müsned*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1400.
- Taberânî, Ebû’l-Kâsım Süleyman. *el-Mu’cemü’l-Evsat*. thk. Târik b. İvadullah-Abdülmuhsin b. İbrâhîm. Kâhire: Dâru’l-Haremeyn, ts.
- Taberânî, Ebû’l-Kâsım Süleyman. *el-Mu’cemü’l-kebir*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Tahâvî, Ahmed b. Muhammed. *Şerhu müşkili’l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1994.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd. *el-Müsned*. Tayâlisî, 4 Cilt. thk. Muhammed Abdulmuhsin et-Türkî, Mısır: Dâru Hicr, 1999.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa es-Sülemî. *es-Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1998.
- Uysal, Muhittin. *Tasavvuf Kültüründe Hadis*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.